

зичного мистецтва, у процесі якого учні, вивчаючи мову й поняття мистецтва, аналізуючи музичні образи, розвивають творче мислення і залучаються до творчої діяльності.

Творчі завдання на уроках мистецтва, представлені у статті, спрямовані на розвиток компонентів творчого мислення школярів, зокрема, допомагають учням включитися в творчий процес, починаючи від елементарних проявів творчості у своїх висловлюваннях на мистецькі теми до самостійних ритмічних, вокальних, інструментальних, художніх та ін. імпровізацій.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в розробці методики діагностики та формування творчого мислення в учнів різних вікових груп засобами мистецької діяльності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Григор'єва В. В. Методика формування творчого мислення учнів початкової школи у процесі мистецької діяльності : монографія / Вікторія Григор'єва. – Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2011. – 238 с.

2. Державний стандарт початкової загальної освіти // Офіційний вісник України. – 2011. – № 3. – С. 27–54.

3. Навчальні програми для 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.old.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/08_muzmustectv.pdf

4. Подвала В. Давайте сочинять музыку. Упражнения по развитию творческих навыков для учащихся детских музыкальных школ, музыкальных студий и школ искусств. – К. : Музична Україна, 1988. – С. 61.

REFERENCES

1. Hryhorieva, V. V. (2011). *Metodyka formuvannia tvorchoho myslennia uchniv pochatkovoї shkoly u protsesi mystetskoї diialnosti* [Methodics of formation of primary schoolchildren's creative thought in the process of artistic activity]. Berdiansk: Vydavets Tkachuk O.V.

2. *Derzhavnyi standart pochatkovoї zahalnoi osvity* [National standard of primary education]. (2011). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, 3, 27–54.

3. Ministry of Education and Science of Ukraine. *Navchalni programy dlya 1–4 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv z navchanniam ukrainskoiu movoiu* [Educational programs for 1–4 grades of the secondary schools with learning of Ukrainian language]. Retrieved from http://www.old.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/08_muzmustectv.pdf

4. Podvala, V. (1988). *Davaite sochiniat muzyku* [Let's compose music]. Kyiv: Muzychna Ukraina.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2015 р.

УДК 371.315(004.9):37042-056.3+37.035.6

Божок Тетяна Володимирівна,

учитель музичного мистецтва, учитель-методист, Одеський навчально-виховний комплекс «Морський ліцей – загальноосвітня школа № 24 I–III ступенів», м. Одеса

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ЯК ОСОБИСТІСНОГО РЕСУРСУ УЧНІВ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядається педагогічний інструментарій формування засобами музичного мистецтва ціннісних орієнтацій учнів, зокрема патріотизму як особистісного ресурсу, ознаки духовно розвиненої людини. Наводяться практично перевірені методи, прийоми, розроблені автором завдання, спрямовані на розкриття внутрішнього потенціалу учнів. Досліджується позитивний вплив уроку музики на емоційне відчуття школярів належності до свого народу, поваги до його мови, традицій, культури, прагнення захищати Батьківщину.

Ключові слова: патріотизм, особистісний ресурс, учні, музичне мистецтво.

Розкриття особистісного ресурсу учнів є одним із пріоритетних педагогічних завдань, а виховання патріотизму як цінності в сучасних школярів – це завдання державної ваги, яке набуло особливої значущості й гостроти в сучасних умовах, коли Україна виборює своє право на незалежність і самостійний курс розвит-

ку. Тому перед вчителями різних дисциплін і, зокрема, педагогами мистецтва постає завдання з широкого «поля» методик і технологій обрати або розробити такі, які, використовуючи потенціал своїх предметів, найефективніше формуватимуть патріотизм молодого покоління.

Музичне мистецтво, яке несе потужний заряд духовної енергії, є саме тим інструментом, що допомагає розкрити внутрішні резервні можливості кожного учня. Позитивний вплив уроку музики на емоційно-почуттєву сферу особистості дає потужний поштовх для формування ціннісних орієнтацій учнів, серед яких патріотизм займає чільне місце, бо саме патріотизм є однією з ознак духовно розвиненої людини, і наявність цього високого почуття у громадян є основою економічного, соціокультурного, матеріального і духовного розквіту будь-якої держави.

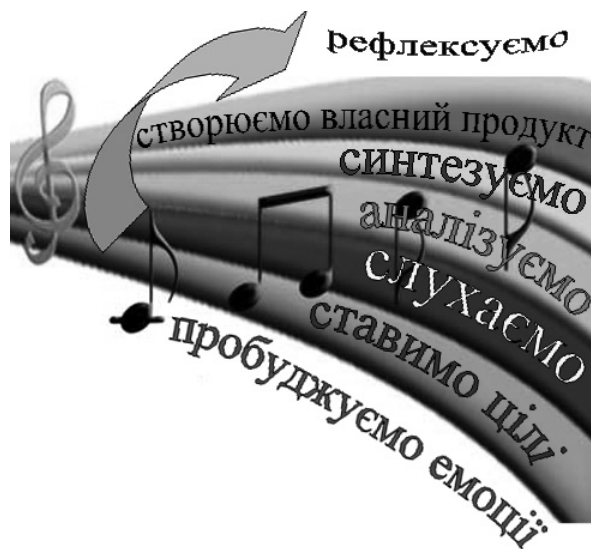
Ідеї патріотизму, любові до народу та традиції відображено в працях стародавніх філософів (Конфуцій, Платон, Аристотель), мислителів епохи Відродження (Н.Макіавеллі), Нового часу (К. Гельвецій, Д. Локк, І. Кант). У сучасній педагогічній науці багатогранні аспекти патріотичного виховання розробляють вітчизняні науковці І. Бех, Ю. Завалевський, П. Ігнатенко, О. Сухомлинська, К. Чорна, В. Коваль та ін. Виховання патріотизму учнів засобами різних видів мистецтв розглядають М. Качур, Н. Батюк, М. Костюк, Ю. Беззуб.

Аналізуючи різні дослідження з даної проблематики, можна зробити висновок, що музичне мистецтво є унікальним засобом розвитку патріотизму, оскільки завдяки специфічним особливостям мистецьких образів здатне впливати на свідомість і викликати патріотичні почуття. Педагогам важливо володіти доцільними методами, що враховують вік дітей, особливості виду мистецтв і виконують завдання виховання особистості, для якої патріотизм є пріоритетним у системі власних цінностей і яка вибудовує своє життя, керуючись ними. **Метою статті** є розкриття змісту інноваційних художньо-педагогічних технологій, що сприяють формуванню патріотизму як особистісного ресурсу учнів.

Як відомо, головною метою діяльності вчителя музичного мистецтва є розкриття особистості учнів, їхнього потенціалу та здібностей шляхом занурення в «... енергетичне поле мистецьких цінностей, посилюючи їх ціннісно-емоційний резонанс і поліхудожній вплив» [4, с. 43].

Обираючи педагогічний інструментарій розкриття особистісного ресурсу, що впливатиме на патріотичні почуття, важливо керуватись принципами особистісно-орієнтованого та евристичного навчання і тому, на наш погляд, доречно використовувати такий **алгоритм побудови уроку музичного мистецтва**, коли учні стануть суб'єктом навчально-виховного процесу, проявлятимуть свою активність і творчість та формуватимуть здатність оцінювати себе і саморозвиватися:

Учитель може вплинути на активізацію особистісного ресурсу учнів *на всіх етапах уроку*, дотримуючись певних **методичних рекомендацій**. Так, **пробуджуючи емоції учнів** на початку уроку, можна використати: візуальні

джерела (твори живопису, відеофрагменти, фотографії); появу неочікуваного гостя (казкового героя, хлопчика-джурі, дівчинки-українки тощо); постановку інтригуючого запитання за темою уроку; цитату; захоплюючу історію. Усе це мотивує учнів на сприйняття нового матеріалу, його подальше опрацювання. Наступний крок – **постановка цілей** – здійснюється за безпосередньої участі дітей, у співтворчості з ними, адже саме вони можуть «підказати» вчителю, що саме потрібно знайти, дізнатися, відшукати у процесі уроку. **Слухання** музики слід супроводжувати співзвучними зіставленнями (асоціації з поезією, історією, народознавством, образотворчим мистецтвом тощо), використанням методу проблемного викладу, емоційної драматургії, навіювання. **Аналізувати** образний зміст музичних творів бажано, спираючись на життєвий досвід дітей та засвоєний ними мистецький тезаурус. Поєднуючи первинне слухове враження, зорові асоціації з аналізом образності музичного твору, варто **синтезувати** чуттєво-емоційну й інтелектуальну сфери, занурюючи учнів у світ мистецтва, стимулювати їхнє мислення й не забувати про виховання почуттєвої сфери. Як результат, учні починають тонко відчувати, співчувати персонажам музичних творів, а через них – і людям навколо. Так **власним продуктом** дітей стають нові відкриття, сильні враження, пережиті емоції, катарсис, збагачена фантазія. **Рефлексують учні**, оцінюючи свій емоційний стан, задоволення від власної діяльності, реалізації спільно поставлених цілей.

Дитині притаманні безмежна фантазія, емоційна сприйнятливості, почуття прекрасного, тому вона ще з дитячого садочка виявляє любов до музичного, танцювального мистецтва, гри. Саме тому вчитель на уроках музичного мистецтва дає змогу учням відчувати, що **дне-**

релами, з яких вони будуть черпати жагу до життя, любов до Вітчизни, є рідна домівка, культ рідного слова батька й матері, твори митців і, безперечно, музичне мистецтво – саме вони допомагають виховати загальнолюдські цінності з дитинства.

У зв'язку з винятковим значенням у побудові уроку врахування вікових можливостей учнів найбільш впливовими й доцільними у вихованні патріотизму є такі **художньо-педагогічні технології**: художньо-ігрові, комп'ютерні, інтерактивні, інтегративні, сугестивні, проблемно-евристичні, здоров'язберігаючі тощо.

Слід вибудовувати навчально-виховний процес з опорою на провідний вид діяльності для кожної вікової категорії [4, с. 27]. У молодшому шкільному віці провідною стає навчальна діяльність, однак гра залишається значущою для учнів початкової школи, особливо 1–2-х класів. Тому уроки мистецтва важливо вибудовувати таким чином, щоб ігрова діяльність, яка за своїм змістом і формою виступає соціально зумовленою дією, була їх важливим компонентом. На уроках музичного мистецтва, виконуючи різноманітні ролі дорослих, відтворюючи багатогранні сторони життя і праці, діти засвоюють найважливіші соціальні функції, оволодівають основами стосунків між людьми, правилами, нормами поведінки в суспільстві. Саме тому в початковій школі доцільно віддавати перевагу **художньо-ігровим технологіям**, де учні мають можливість ідентифікувати себе з героями українських народних казок, пісень, поспівок, музичних казок, позитивними і негативними персонажами, «приміряти на себе» різні характери, манери поведінки, пережити безліч ситуацій і вчинків і головне – осмислити, проаналізувати та зробити висновки за допомогою вчителя музики. Молодші школярі люблять ігри-драматизації, сюжетно-рольові, музично-імітаційні ігри.

Особливу увагу бажано приділяти фольклорним іграм («Подоланочка», «А ми просо сіяли»), дитячим закликам, скоромовкам, примовкам, загадкам, гуканням, небилицям, що мають неабиякий естетико-виховний вплив на розвиток особистості дітей, дають змогу усвідомити власну причетність до українського етносу та національної культурно-мистецької спадщини. Незамінним інструментом впливу на душу дитини тут стає слово вчителя, що звертається до дитячого серця, відзначаючи красу української мови, яскравість фольклорних образів, гумор. На основі таких творів в учнів формуються моделі поведінки в суспільстві – у родині, з друзями, незнайомими людьми, виробляються якості, притаманні тому чи іншому народу. В Україні здавна цінувалися доброзичливість, повага до дітей і старших, уважність до інших і, безумовно, любов до своєї землі, готовність її захистити – якості, актуальні й сьогодні.

Використання комп'ютера на уроці музичного мистецтва створює можливості для розвитку зорової пам'яті, фантазії, формування естетично-гармонійного світосприйняття, пізнавальної активності, прояву творчості, формування в дітей навичок музичного сприймання, вміння розрізнати висоту, тембр, силу і тривалість звука. Планомірно розвивають висотний, динамічний, ритмічний і тембровий слух: «*Вартові козацької фортеці*» (перепусткою в умовну козацьку фортецю служать тільки правильні відповіді учнів, які мають за тембром назвати народні інструменти, які щойно звучали, а вартовими стають окремі учні, які працюють за комп'ютером); «*Спіймай у долоньку*» (вправа формує навички уважного слухача: після програвання за допомогою комп'ютерних програм окремих фрагментів українських дитячих мелодій учні в долоньки «ловлять» довгі або короткі звуки; низькі, середні чи високі; музичні або шумові); «*Гантоміма*» (розвиває емоційність та акторську майстерність: після прослуховування «музичного портрета» героя народної казки (такого як Колобок, Зайчик, Курочка-ряба) чи персонажів дитячої опери «Коза-дерева» М. Лисенка – передати музичний образ героя пластикою рухів та мімікою); «*Музичний діалог*» (у діалозі комп'ютер – учні відбувається «музична розмова» з динамічним розвитком), «*Хатинка-крихітка*» (мультимедійна гра, яка розвиває звуковисотний слух учнів з допомогою хатинки, в яку герої українських казок звуками «піднімаються по східцях угору, виходять униз чи проминають її»), «*Ритмічне дзеркало*» (учитель простукує ритм знайомих народних мелодій, поспівок: «Коломийки», «Ту-гу-гу», «Печу, печу, хлібчик», «Щедрик», а учні, виконуючи роль ритмічного дзеркала, відображають те, що почули; така вправа розвиває в учнів відчуття ритму).

Такі ігри доцільно проводити під час ознайомлення дітей з елементами музичної грамоти, організації процесу спостереження за розвитком музики, розширення емоційного, інтонаційного досвіду, мистецького тезаурусу. Для закріплення музичних понять та термінів наприкінці вивчення теми ефективним є проведення ігор: «*Віночок термінів*» (для посилення візуалізації накопичуваних музичних термінів, засобів музичної виразності; наприклад, у 2-му класі на уроці «Музика та природа», аналізуючи фортепіанну сюїту М. Степаненка «Про звірів», учні спираються на музичні терміни, що з'явилися на екрані, та активно поповнюють їх кількість, щоб «сплести віночок»); «*Квота творчих ідей*» (сприяє активному включенню учнів у роботу з інтерпретації виконання музичного твору, використання українських народних інструментів у процесі музикування, – творчі ідеї фіксуються вчителем в електронному варіанті й проєктуються на екран); «*Улізай народну мелодію*» (гра допоможе учням, вико-

ривуючи комп'ютерні програми, упізнавати й розрізняти на слух народну й авторську мелодії).

У підлітковому віці провідною діяльністю учнів є спілкування, побудова стосунків з товаришами на основі певних моральних норм, що опосередковують їхні вчинки [5, с. 32]. Проявити ці якості школярам на уроці допомагає вчитель, він має упевнити учня в тому, що він – співтворець уроку, має шукати, мислити, спілкуватися, не боятися помилитися, відстоювати власну думку. На уроках учитель виступає в ролі організатора навчального процесу, фасилітатора, координатора, компетентного консультанта-універсала й активно практикує **інтерактивні методи**:

«*Рефлексивна мішень*» – цей етап є обов'язковою умовою створення розвивального середовища на уроці, він допомагає учням сформулювати одержувані результати, визначити цілі подальшої роботи, скорегувати свої дії. Пов'язавши рефлексію з нашими предками-козаками, які не хибили, а влучно стріляли, учитель створює атмосферу, яка стимулює учнів гордитися своїм родом і рівнятися на справжніх козаків.

«*Чарівна ниточка*» – ця вправа допомагає учителю надзвичайно тонко помітити вплив образного змісту музики на душу дитини, особливо учнів-кінестетів. Під час прослуховування української народної колицької запропонувати учням «зобразити» на парті ниточкою певного кольору рух мелодії, яку вони почули (низхідний, висхідний, плавний, хвилеподібний), а ниточкою іншого кольору передати образ, який вони уявили (зіронька, колицька, місяць, мамина усмішка). Цікава робота дітей в парах, як вони створюють цілу низку образів-вражень за допомогою ниточок-помічників. Учні із задоволенням демонструють свої успіхи, а також уважно спостерігають за роботою друзів-однокласників.

«*Музичний тезаурус*» застосовується під час аналізу музичних творів патріотичного спрямування і сприяє накопиченню слів-термінів, якими можна виразити характер, настрої твору, покращує в учнів художнє мовлення. Бажання накопичити якнайбільший тезаурус виникає в учнів, якщо вони працюватимуть в режимі змагання: хто найбільше назве слів, що відповідають змісту музики та її характеру. Наприклад, музика «Запорізької похідної» Є.Адамцевича – відважна, завзята, заклична, зібрана, мужня, маршова тощо.

«*Дуда гуляє*» – інтерактивна вправа з використанням **ППЗ «Музичне мистецтво», 3 клас**, яка допомагає учням пережити відчуття емпатії через взаємодію хлопчика-дударика – онука дідуса-дударика – та учнів. Тримавши в руках сам інструмент і виконуючи українську народну пісню «Дударик», учні відчувають свою належність до роду дідуса-українця. Ця вправа має великий виховний вплив на учнів.

«*Асоціативний ланцюжок*» – прийом використовують під час ознайомлення з новим поняттям, терміном, назвою музичного інструмента тощо. Наприклад, у 3-му класі учні знайомляться з українським народним інструментом бандурою, тож вчитель пропонує добрати слова-асоціації до кожної букви назви, що розкриватимуть сутність інструмента, такими стануть: Батьківщина, акомпанемент, народ, душа, українці і т.д.)

Під час творчої взаємодії в учнів розкриваються такі якості, як активність, відповідальність, чесність, відкритість, самостійність, впевненість, толерантність, що є невід'ємними складовими особистості учня-патріота.

На уроці музичного мистецтва доцільно використовувати **інтегративні педагогічні технології**, які сприяють розкриттю особистісного ресурсу учнів, формуючи цілісну картину світу. Вихованню високих громадянських якостей, патріотичних почуттів, дбайливого ставлення до рідної мови, до природи, прагнення пізнавати, зберігати й передавати у спадок надбання народу сприяє співтворчість з учителями-предметниками.

Хороші результати дає використання в педагогічній практиці фольклорних обрядів, які і є за своєю суттю інтерактивним видом мистецтва. Вони сприяють усвідомленню цілісності, неперервності народної культури, фольклорних традицій та образів і є яскравим, неперевершеним зразком природної інтеграції поетичного слова, музики, пісні, хороводних рухів, елементів театрального дійства. Виховна ефективність обрядів засвідчена багатомісячним існуванням народної педагогіки. Прикладом може стати відтворений учнями спільно з батьками та вчителями старовинний народний **обряд «Водіння Кози»**, що є традиційною складовою Різдвяних святкування. Спільна діяльність згуртовує дітей, сприяє загальному емоційному переживанню, можливості відчувати взаємну підтримку та радість успіху. Адже формування патріотизму як особистісного ресурсу неможливе поза межами колективу. Українська народна педагогіка в колективі вбачала живлюще джерело всебічного розвитку особистості, могутню силу виховного впливу. Втілення в життя таких заходів водночас оптимізує педагогічну взаємодію школи та сім'ї у відродженні народознавчих традицій шляхом залучення членів родин до культуротворчої діяльності. Під час підготовки та проведення фольклорних свят розкривається внутрішній ресурсний потенціал дітей: відбувається перетворення боязких, сором'язливих дітей на ініціативних, сміливих, творчих.

Роль Кози українці завжди доручали найактивнішому, веселому, енергійному хлопцю, адже він мав виконати свою роль якнайкраще – побігати, пострибати, проявити акторські таланти. Коза віщувала добрий і багатий урожай: «Де Коза ходить, – там жито родить!» – так примовляють учасники, і кожен з них розуміє значимість

цих слів, бо процвітанню рідного краю – заповітна мрія кожного свідомого громадянина.

Ефективними технологіями формування патріотизму як особистісного ресурсу є **сугестопедія**, що ґрунтується на використанні природного емоційного потенціалу мистецтва і тісно пов'язана з явищами емпатії, катарсису. Сугестопедичні прийоми пом'якшують агресивні моменти життя в сучасному світі, впливають на почуття і переживання дітей, зменшують тривожність, похмурість, депресивність. Прийоми створення ситуації успіху на уроці, експресивний педагогічний вплив, релаксація допомагають учням розкрити внутрішні резервні можливості, стимулюючи мотивацію навчання, викликають позитивні емоції, пізнавальний інтерес, почуття патріотизму. Так, під час знайомства з жанром колискової пісні можна звернутися до дітей: «Зараз ви почуєте пісню, яку я досі не можу забути, – її співала мені мама. Вона розповідала, що під час війни мій дідусь возив партизанам хліб. У партизанському лісі мелодія цієї колискової, яку тихесенько наспівував дідусь, була паролем, сигналом, що за дідусем немає переслідувачів і можна виходити йому назустріч. Я впевнена, що ця пісня емоційно схвилює і вас. Гадаю, вам цікаво буде дізнатися вдома від дідусів і бабусь, як допомагала їм пісня у важкі хвилини життя».

Застосовуючи технології **проблемно-евристичного навчання**, необхідно залучати учнів до активної взаємодії, спонукати до порівняння й пояснення музичних явищ на основі власного життєвого досвіду, давати змогу відчувати радість безперервного відкриття нового [6, с. 18]. На уроках музичного мистецтва застосовують низку евристичних методів і прийомів: *евристична бесіда, метод синектики, порівняння, метод музичних колекцій* (у 5-му класі, опрацюовуючи тему «Пісня – душа народу», учні, спираючись на свій життєвий досвід, створюють «колекції» пісень окремих жанрів: жнивварські – «Дівка Явдошка», «Ой на горі жито», «Сіяв мужик просо», «Чи не той то Омелько»; історичні – «Ой там на горі Січ іде», «Ой на горі та й жєнці жнуть», «Ще не вмерла України»; веснянки – «Ой пришла весна», «Вийди, вийди Іванку», «Щебетала пташечка», «Кривий танець», «Благослови, мати»; колискові – «Котику сіренький», «Ой ходить сон»); *імпрровізація, аналіз-інтерпретація музичних творів, «руйнування»* (у 4-му класі на прикладі пісні Марусі Чурай «За світ встали козаченьки» показати, як лірично й мелодійно виконувала свою пісню Маруся, а коли козаки – борці за свободу – в походах почали її співати для підняття бойового духу, ця пісня перетворилася на маршову, завзяту, енергійну, з назвою «Засвіт встали козаченьки»).

Включення в урок музичного мистецтва елементів **здоров'язберігаючих технологій** є позитивним мотиватором учнів. До таких можна віднести серію вправ для розвитку співацького дихання, танцювальних за-

мальовок, оздоровчих та тихих хвилинок, імпрровізованих казки. Вони також сприятимуть формуванню патріотизму, якщо мають зв'язок із народними прикметами, звичаями, традиціями, оспівують красу рідної природи і землі. Серед таких: «Пальчикові загадки» (учитель, промовляючи слова: «Що то є за гість: ніжок має шість, аж чотири крильця має, по квітках собі літає? – не бджола, не джмелик, зоветься...» – пальцями зображає метелика; діти, концентруючи увагу на тому, що демонструє вчитель, відгадку-метелика показують своїми пальцями); «Вирушаємо в мандри на конях, літаку, потязі»; «Здивування від...»; «Музичний живопис»; «Музичний зоопарк»; «Звуки рідної природи» (діти-одесити люблять своє рідне місто, море, природу і на уроках музики залюбки за допомогою звукогімнастики, логоритміки та дихальної гімнастики зображають шум чорноморської хвилі – «ш-ш-ш»; гудок корабля – «у-у-у», дзигчання комара – «з-з-з»; крик чайки – «а-а-а»).

Великий вплив на формування патріотизму як особистісного ресурсу має музикування на народних музичних інструментах, таких як рубель, чесало, підкова, сопілка, дзвони, дощовиця, бубон, горіхи, торохкало, свищики, дрімба, тріскачка та ін. Гра на цих інструментах відновлює гармонію внутрішнього світу, генетично закладену в кожній дитині, лікує душу й тіло, наділяє особливою силою свого роду. Наприклад, музикування на народних інструментах дарує учням радість творчості під час виконання українських народних пісень: «Два півники», «Щедрик» (1-й кл.), «Дибидиби», «Ходить квочка коло кілочка», «Ой минула вже зима» (2-й кл.), «Іхав козак за Дунай», «Гарний танець гопачок», «Грицю, Грицю до роботи» (3-й кл.), «Забілів від снігу гай», «Слава нашим господарям» (4-й кл.), «Чи не той то Омелько», «Добрий вечір тобі, пане господарю» (5-й кл.), «Од Києва до Лубен» (6-й кл.).

Варто розповідати учням про те, що наші предки – українські козаки – обожнювали музику й музичні інструменти. До клейнодів Запорозької Січі, тобто до священних символів державності України, належали литаври (тулумбаси), б'ючи в які збирали козаків на раду, спеціальними умовними сигналами передавали накази по війську та використовували для психічних атак під час наступу на ворога. Цю інформацію можна подати в 5-му класі під час опрацювання теми: «Народні інструменти» (урок № 12). Вражаючим буде використання фрагмента х/ф «Вогнем і мечем» режисера Єжи Гоффмана, під час перегляду якого учні, власне, й побачать гру козаків на тулумбасі.

Здійснюючи музично-педагогічну діяльність у співпраці зі шкільним психологом, можна знайти підтвердження ефективності впровадження художньо-педагогічних технологій у формуванні патріотизму, оскільки

відбувається кореляція між зростанням почуття патріотизму та набуттям особистісних якостей учнів (гідність, мужність, відвага). Саме музичне мистецтво спроможне передавати гармонією та мелодією звуків загальнолюдські цінності, позитивно впливати на світогляд, інтелект, викликати радість спілкування зі світом.

Отже, формуванню патріотизму як особистісного ресурсу сприяє вміння вчителя вибірково-творчо обирати й поєднувати названі нами художньо-педагогічні технології та спрямовувати їх у вектор виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів, ліцеїв, гімназій, які любитимуть свій народ і рідну землю, поважатимуть мову й культуру інших національностей – як говорив Тарас Шевченко: «...і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь» («І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє»).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Батюк Н. Особливості формування художньо-образного мислення дітей засобами фольклору : метод. рек. до уроків муз. мистецтва в початковій школі. – Одеса : Друк, 2007. – 71 с.
2. Качур М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nenc.gov.ua/doc/autoref/kachur.pdf>
3. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – №7–72. – с. 5–6; 11–12.
4. Масол Л. Методика навчання мистецтва у початковій школі. – Харків : Веста : Ранок, 2006. – 104 с.
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>
6. Печерська Е. Уроки музики в початкових класах : навч. посіб. – К. : Либідь, 2001. – 267 с.
7. Рашидова С. Виховання почуття патріотизму старшокласників на культурно-художніх традиціях Донбасу : дис. канд. наук, 2007. – 276 с. – Інтернет-ресурс. – Режим доступу: <http://www.dissertation.com.ua/node/672664>

REFERENCES

1. Batiuk, N. (2007). *Osoblyvosti formuvannia khudozhno-obraznoho myslennia ditei zasobamy folkloru* [Features of the formation of artistic and imaginative thinking by means of folklore]. Odessa: Druk.
2. Kachur, M. *Patriotichne vykhovannia molodshykh shkolariv zasobamy khudozhnoho kraieznavstva* [Patriotic education of the primary schoolchildren by means of artistic local history]. Retrieved from <http://nenc.gov.ua/doc/autoref/kachur.pdf>.
3. *Kontseptsiiia natsionalnogo vykhovannia* [The conception of national education] (1994). *Osvita*. – №7–72. – p. 5–6; 11–12.

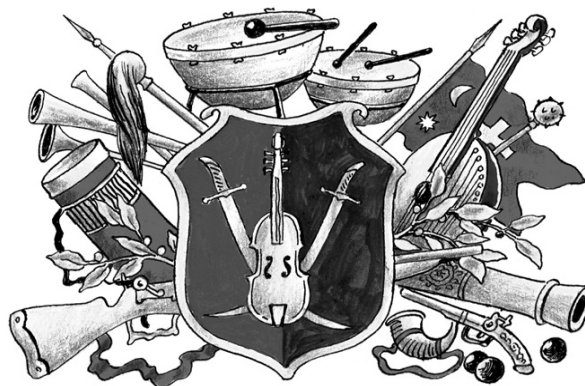
4. Masol, L. (2006). *Metodyka navchannia mystetstva u pochatkovii shkoli* [Methodics of teaching art in the primary school]. Kharkiv: Vesta: Ranok.

5. *Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na 2012–2021 roky* [The National strategy of the development of education in Ukraine in 2012–2021]. Retrieved from <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.

6. Pecherska, E. (2001). *Uroky muzyky v pochatkovykh klasakh* [Music lessons in the primary school]. Kyiv: Lybid.

7. Rashydova, S. (2007). *Vykhovannia pochuttia patriotyizmu starshoklasnykiv na kulturno-khudozhnikh tradytsiakh Donbasu* [Education of patriotism of senior schoolchildren by means of cultural and artistic traditions of Donbass]. (Doctoral dissertation). Retrieved from <http://www.dissertation.com.ua/node/672664>

Стаття надійшла до редакції 03.02.2015 р.

На допомогу вчителю

Редакція пропонує вчителям матеріали з книги Олени Апанович «Козацька енциклопедія для юнацтва», які збагатять уроки або позаурочні заходи.

МУЗИКА КОЗАЦЬКА ВІЙСЬКОВА досягла на Запорозькій Січі високого рівня розвитку. Особливе місце належало духовим та ударним інструментам: трубам, сурмам, тулумбасам (литаврам), барабанам та бубнам. Улюбленими в козаків були також струнно-щипкові інструменти – кобзи (бандури).

До складу козацького військового оркестру входили трубачі (тримбачі), сурмачі, довбиші (литавристи, тулумбасники), які виконували спеціальні похідні та бойові музичні твори й урочисті п'єси під час зустрічі козацького війська, що поверталось на Січ після успішних походів, а також на прийомах послів, почесних гостей тощо. Військо Запорозьке мало розвинуту систему сигналізації. У потрібний час трубачі та сурмачі виконували на своїх інструментах той чи інший сигнал. Кожна труба мала певне призначення: сповіщати про сідлання коней, посадку вершників, виступ у похід тощо.

Тулумбаси, які ще називалися котлами, оскільки за формою нагадували котли (казани) з натягнутою зверху шкірою, використовувалися в основному для зв'язку: ними скликали козацькі ради, передавали повідомлення про ворожий наступ та накази під час бою. Тулумбаси були найрізноманітніших розмірів. У най-

Пісня перемоги. Гравюра з картини Юзефа Брандта. 1870-ті рр.

більші з них (вони ще називались «набатами») било одразу вісім козаків. Набати здебільшого зберігали в Січі, а в походи кожний військовий загін брав малі тулумбаси, які довбиші прив'язували до сидел своїх коней. Траплялося й так, що набати, тулумбаси, барабани та бубни використовували для своєрідної психічної атаки: гучні, як гарматні постріли, звуки набату разом з гуркотом тулумбасів та пронизливим лускотом барабанів і бубнів викликали у ворожому війську паніку й примушували до втечі.

Климентій Зинов'їв, український поет, який жив на зламі XVII і XVIII ст., створив віршовану збірку, описавши в ній усі українські ремесла. Виконавцям військової музики він присвятив окремого вірша «Про довбишів, що в бубни бубнять, і про трембачів, що в труби трублять і в сурми сурмлять»:

*Довбиш ігри військові гарно відправляє,
Але також і тринбач у тринби витрубляє.
І потрібно їм обом брат за брата жити,
Адже довбишу – бубнить,
Тринбачу – трубити.
Іхні ігри слухачів часом звеселяють,
Превелику іноді жалість викликають.
Бо доводиться про Суд Божий пам'ятати
І архангельську трубу теж не забувати.
До зворушення все те слухачів приводить,
Завжди-бо людині смерть з пам'яті не сходить.
Музику і за столом весело сприймають,
На бенкетах, де питво мирно уживають.
Довбиш раду теж, бува, вибубнить народу
І так само підніма військо до походу.
Перемогу стануть нам труби витрубляти,
Коли військо свій триумф розпочне справляти.
Бубнять звечора в Січі – війську на похвалу,
І уранці, коли там Богу творять славу.*

*Тож музикам військовим добре ми сприяєм
І як чесних війська слуг щиро похваляєм.*

(Апанович О. Козацька енциклопедія для юнацтва / упорядник О. С. Яремійчук. – К. : Веселка, 2009. – С. 287–292, 394–395).

КОЗАЦЬКІ ОРКЕСТРИ

*Не тільки зброя, ох, не тільки зброя,
а в козаків і музика була.
Такі литаври – не піднімуть троє,
такі цимбали – запрягай вола.*

*Це ж не весільна музика троїста,
а це ж за військом, на багато верст.
А інструментів, може, там аж триста,
бо ж не який – козацький був оркестр!*

*А що харчі, що кнедлики, ковбаси?
Без кармазинів також не біда.
Стрибали на вибоях тулумбаси.
Дзвеніла скрипка. І гула дуда.*

*Театри предків – постір того поля,
де можна скласти голову свою.
А перед ними – тільки смерть і воля.
А там за ними – музика в бою.*

*Важкі віки. Але не марні жертви.
Тривожний дим фігур сторожових!
Та музика оплакувала мертвих.
І знов до бою звала ще живих.*

*Хтось впав з коня.
Не чуто нам, чи скрикнув.
Живий навіки пам'яттю землі.
Мов давній герб – шаблі оті і скрипка.
Козацька скрипка. Схрещені шаблі.
(Оксана Пахльовська)*